

Pásztókai-Szeoke Judit (1975) régész, a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatóságának munkatársa. Kutatási területe a római provinciák régészete és a római viselet.

Római császárkori viselet és divat

P. Szeoke Judit

Bár a cím összefoglaló tanulmányt sejtet, a római császárkori viseletnek ilyen kimerítő, minden részletre kiterjedő bemutatása szétfeszíti egy cikk kereteit, hiszen egyes ruhadarabokról – akár latin elnevezésükről, akár elkészítésükről vagy viselésük módjáról – külön-külön is vastkos könyvek, terjedelmes értekezések jelennek, jelenhetnének meg. Ezért cikkemben nem törekedtem arra, hogy a rómaiak öltözködésének összes meghatározó jegyét, vonását bemutassam időbeli változásaikkal és összes területi variációjukkal egyetemben; elsődleges célom az ókor legnagyobb birodalmában élők ruházódásának egy-egy érdekes, a ma élők számára különösnek tetsző, talán nem is annyira köztudott jellemzőjének felvillantása és a témába vágó legújabb kutatási eredmények bemutatása, amelyek általában az ókor iránt érdeklődők számára nehezen hozzáférhető szakkönyvek, folyóiratok lapjain jelennek meg.

A TUNICA

A római öltözet alapvető darabja a *tunica*: ezt az igen egyszerű, zsákszerű ruhadarabot tulajdonképpen mindenki viselte, nemre, korra, társadalmi rétegre való tekintet nélkül. Különbség csak a *tunica* hosszában mutatkozik: a férfiaké mindig rövidebb, mint a nőké. Az előkelő nők kivétel nélkül lábfejet is takaró *tunicát*, az alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozók, így például a szolgálólányok bokáig érőt viseltek. A férfiak *tunicája* ennél rövidebb volt: öv nélkül viselve lábszárközépig ért. Quintilianus szavai szerint, amelyeket az ábrázolások is megerősítenek, akinek *tunicáján* nem volt széles bíborsáv, *latus clavus*, tehát nem volt *senatori* rangú, annak az elvárások szerint felövezett *tunicája* elöl valamivel térde alá, hátul térdhajlatig kellett, hogy érjen; ennél csak a *centurióké* volt rövidebb.

A római *tunica* egyetlen dísz az elejét és hátát egyaránt díszítő, a nyaknyílás végpontjaiból az alsó szegélyig egymással párhuzamosan futó két csík, a *clavi*. Kr. u. 1. és 3. század közepe közt működő kőbányánál, az egyiptomi Mons Claudianuson folyó régészeti kutatások során számos figyelemreméltó textil-lelet került felszínre. Az innen származó töredékek közül 240 darabot díszítettek színes, kék, piros, barna, zöld, de legnagyobbbrészt bíbor színű, 1 és 4 centiméter közti szélességű csíkokkal. Nem tudjuk pontosan, hogy az írott forrásokból oly jól ismert, *senatorokat* megillető széles bíborsáv, a *latus clavus*, illetve a lovagoknak járó keskenyebb, az *angustus clavus* milyen széles lehetett. Egyes vélemények szerint előbbi tenyérnyi, utóbbi két ujjnyi széles volt.

A bíbor az ókori népek körében a legdrágább és legmegbecsültebb festékanyag volt, amelyet alapvetően két, a Földközi-tenger vizében élő csigafaj, a *murex trunculus* és a *murex brandaris* mirigyváladékából állítottak elő. Előbbiből lilás-piros, utóbbiból kékeslila szín nyerhető, de Plinius a bíbor

A togaviselet változása a Kr. u. 1–4. század folyamán (Croom nyomán)

13 féle színárnyalatáról tudósít. Az ókori Mediterráneumban számos bíborfesték-előállító központ jött létre, így a nagy múltú, föníciai eredetű központokon kívül Itáliában, Kisázsziában, Egyiptomban és az Adriai-tenger partján is. A fent említett két fajon kívül sok helyütt másokat is felhasználtak: így Britanniában és Galliában a *nucella lapillust* már a római hódítás előtt is alkalmazták színezésre. A színezőanyag kinyerése a bíborcsigákból hosszadalmas és körülményes folyamat: a házától megfosztott állatot besózás után 10 napig vizelettel áztatták, majd a leülepedett húscscafatok eltávolítása után ezt besűrítették. Ezután adták hozzá a mézet, majd egy erre a célra kialakított csőben melegítés közben szilárd anyaggá sűrítették, amely így került kereskedelmi forgalomba. Melegen, tetszés szerinti hígításban vizelettel vagy vízzel oldották fel. Nehéz volt egyenletesre színezni vele, az 5-6 óráig tartó eljárás alatt többször kiemelték az anyagot. A legsötétebb és legdrágább bíbort kettős színezéssel érték el. Plinius és Martialis valószínűleg hiteles szavai szerint a bíborcsigával festett kelme orrfacsaróan bűdös volt. Valószínűleg ez a színezéshez használt váladékon kívül a vizeletnek is köszönhető (szerencsére az orrban levő receptorok hamar telítődnek, így az orr ha állandó jelleggel ki van téve egy bizonyos szagnak, egy idő után már nem érzékeli azt).

Amint azt már a *tunicák* bíborszínű sávjai kapcsán említettük, azok meglehetősen gyakoriak a leletanyagban és az ábrázolásokon, a textilek színezékének analízisakor talált vegyületek azonban a legtöbb esetben arról árulkodtak, hogy nem valódi, állati eredetű, hanem növényi színezékekkel érték el a megtévesztő eredményt: mégpedig először indigótartalmú festő csüllenggel (*Isatis tinctoria*) kékre színezték a gyapjút, majd erre ráfestettek a piros színt adó festőbuzérrel (*Rubia tinctorum*). Erről a meglehetősen széles körben alkalmazott gyakorlatról egyébként nemcsak ezek a fennmaradt ókori textilek árulkodnak, hanem egy igen értékes és izgalmas, a Kr. u. 4. századra keltezhető, a 19. század végén Egyiptomban talált papirusz is, a *Papyrus Graecus Holmiensis*, amely számos gyapjúszínező receptet hagyományozott ránk: ezek közt akad olyan is, amely az előbb említett eljárást részletesen is ismerteti.

A színes csíkokat leggyakrabban világos, nyersszínű vagy fehér gyapjúból vagy len *tunicá*ba szőtték bele, de például a Mons Claudianus-i leletanyagban előfordulnak kis számban olyan darabok is, amelyek esetében a bíbor, kék vagy barna csíkok színes, barna háttér előtt futnak. A szakirodalom szerint a római férfiak inkább a fehér ruhákat kedvelték, míg a nők általában sokkal színesebbeket viseltek: ez a kép tükröződik az egyiptomi császárkori múmiaportrék ábrázolásain, de számos római lelőhely leletanyagában is.

Elérkeztünk egy újabb kérdéshez: vajon a római hadseregben szolgálók milyen színű *tunicát* viseltek? Sokáig tartotta magát az a nézet – márpedig a „hagyományörző” római *legiók* katonái ma is eszerint öltözködnek –, hogy a katonák mindannyian vörösesbarna *tunicát* hordtak. A kutatás jelenlegi állása szerint a *legionáriusok tunicája* festetlen gyapjúból készült, csak a *centurióké* volt pirosra festve, aki így távolról is könnyen feismerhető volt a beosztott katonák tömegében. Feltételezhető, hogy a flotta-katonák *tunicája* kék volt.

A római műalkotásokon gyakran látunk nehéz fizikai munkát végző, például földéken vagy műhelyekben dolgozó embereket és katonákat, akik a meglehetősen bőre szabott római *tunicák* munkavégzésben zavaró, ide-oda hulló redőit valahogyan rögzítik. A ruha rögzítése történhetett úgy, hogy a széles nyaknyíláson jobb vállukat és karjukat kibújtatták, vagy pedig úgy, hogy a redőket egy mellkasukon keresztbe kötött zsinórral szorították le. Másrészt hátul a nyakszirten az anyagfelesleget egy madzaggal csomóba kötötték, amint az igen jól látható Traianus császár oszlopának némelyik jelenetén is.

A FÉRFIAK VISELETE: TOGA ÉS KÖPENYEK

A *tunica* felett többféle, különböző formájú leplet, köpenyt viselhetek a rómaiak: így a jobb vállon ruhakapcsoló tüvel, *fibulával* összefogott négyszögletes *sagumot*, a félkör formájú *chlamyst*, a *paludamentumot*, a maguk köré redőzött, négyszögletes *palliumot* és *pallát*, a kezdetben félkör alakú, majd elliptikus *togát*, továbbá a ponchóhoz hasonló *paenulát* és más zártabb köpenyfeleségeket – a *mantust*, a *caracallát* és a *byrrust*. Mind a nők, mind a férfiak által viselt leplek elrendezésére, felredőzésére jellemző, hogy azt mindig a bal vállon kezdik, az itt elhelyezett anyagfelesleget a bal kar tartja, és innen vezetik a hátan keresztül át a test jobb oldalára, majd előre és végül vissza a bal vállra, esetleg az anyagnak ezt a végét is a bal karon helyezik el. Annak ellenére, hogy a feltekerés iránya mindig azonos, a leplek elrendezésének így is számos változata alakulhatott ki.

Az előbb felsoroltakon kívül még rengeteg elnevezés létezett, de sok esetben nem tudjuk, hogy ezek a ruhadarabok miként nézhetek ki. Az bizonyos, hogy nem minden esetben volt ildomos viselni őket, hiszen más kultúrákhoz, társadalmakhoz hasonlóan a rómainak is megvolt a saját írott és íratlan viselkedési szabályrendszere, amely meghatározta, hogy a benne élőknek mit illik, mit szabad és mit tilos. Nagyon jól tükröződik ez Cicero beszédeiben is, aki valószínűleg a késő köztársasági bírósági gyakorlatnak megfelelően gyakran utal az általa támadott, illetve képviselt személyek öltözködési szokásaira. A Szicília egykori kormányzója, C. Verres elleni vádbeszédeiben például több esetben támadja Verrest mint egykori római közhivatalnokot, amiért hivatalos kötelezettségeit elhanyagolja és római főtisztviselőhöz méltatlan módon görögös viseletben, *soleaban*, azaz szandálban és *palliumban* jelenik meg hivatalos alkalmakkor is, ahelyett, hogy *calceust*, vagyis zárt cipőt és *togát* viselne.

Ma a *toga* a legismertebb és a legjellegzetesebbnek tartott római ruhadarab. Bár már a rómaiak maguk is a rómaiság jelképeként kezelték – Vergilius is joggal beszél *gens togatáról*, hiszen *togát* csak a polgárjoggal rendelkezők viselhetek –, mégsem mondhatjuk, hogy általánosan elterjedt, mindennapi viselet volt a római birodalomban, mert már a Kr. u. 1. századi Italiában sem hordták a városoktól távol eső vidéki településeken, Iuvenalis szerint pedig sok helyütt csak temetések alkalmával kerülnek elő a *togák*. Kialakulásakor valószínűleg praktikus és kényelmes lepel, takaró lehetett, azonban az idő előrehaladtával egyre nagyobb méretet ért el, így viselése a nagy anyagmennyiségből adódóan egyre kényelmetlenebbé, nehezkesebbé vált, hiszen a *toga* redőit nem lehetett ruhakapcsoló tüvel, *fibulával* letűzni. Ehhez járult az a tény is, hogy *togát* jó minőségű, természetes fehérségű gyapjúból kellett szőni, ami igen sokba került. Ezen kívül speciális alkalmakra más színű *toga* is készülhetett: így sötét színű, barna, szürke vagy fekete *toga pulla* gyász alkalmával és hófehér *toga candida* állami tisztséget megpályázók számára.

A Kr. e. 2. századdal kezdődően a korábbi gyakorlattal ellentétben *togát* csak a férfiak viseltek, eltekintve a kislányoktól és kisfiúktól. Horatius és Martialis szavaiból kitűnik, hogy néhány prostituált nő is hordott *togát*. A kisfiúk 13–16 éves korukig a bíborszegélyűt, az úgynevezett *toga praetextát* viselték, ekkor kapták meg első férfítogájukat, a *toga virilist*. Bíborszegélyű *togát* nemcsak a gyerekek, hanem a felnőtt férfiak is hordták, mégpedig azok, akik magas állami tisztséget töltöttek be, tehát a *magistratusok*.

Mint említettük, Augustus császár uralkodásának idején a *toga* hatalmas, 5 méter széles ruhadarabbá nőtt, amelyet ettől kezdve egyáltalán nem

A togaviselet változása a Kr. u. 1–4. század folyamán (Croom nyomán)

lehetett segítség nélkül felvenni. Nemcsak a mérete, de a formája is megváltozott: a korábbi félkör alakúból ellipszissé nőtt, amelyet felöltése előtt aszimmetrikusan kétrét hajtottak. Ha belegondolunk, hogy a gyapjúból szőtt *tunica* felett még két réteg gyapjúszövetet kellett elviselni, amely a bal kart és vállat szinte teljesen betakarta, a jobb oldal viszont teljesen szabadon hagyta, érthetővé válik, hogy miért csak hivatalos, reprezentációs alkalmakkor, temetésen és mennyegzőn viselték ezt a ruhadarabot.

A megnövekedett mérettel együtt a redők elrendezésében is jelentős módosulás következett be: a kétrét hajtott *togát* a bal vállra helyezték, úgy, hogy a vége szép, függőleges redőket vetve a lábfevig érjen. A *toga* másik végét a háton, majd a jobb kar alatt átvezetve a bal vállon hátravetették. Eközben persze ügyeltek arra, hogy elől az átlósan futó redőket is elrendezzék: a kettéhajtott anyag felül levő kisebbik részéből a derék köré ún. *sinust* rendeztek, amelynek bal felső szegélye fölé esetenként kis csomóba kihúztak egy darabot a függőlegesen lelógó végből. Ez az ún. *umbo*, ami valószínűleg a bal vállon elhelyezkedő hatalmas anyagtömeg lefogására szolgált.

A Kr. u. 1. században élt Quintilianus részletesen beszámol arról, hogy bírósági tárgyalásokon, szónoklat közben mennyire nehéz, szinte lehetetlen feladat a *toga* szépen elrendezett redőinek megtartása még akkor is, ha viselője kerül a hirtelen, meggondolatlan mozdulatokat, az erős gesztikulálást. A *toga* folyamatos figyelmet igényelt tulajdonosától, akinek időnként újra kellett rendeznie ruhája redőit.

Pannoniai, togatust ábrázoló sírszobor a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből (Dabasi András felvétele)

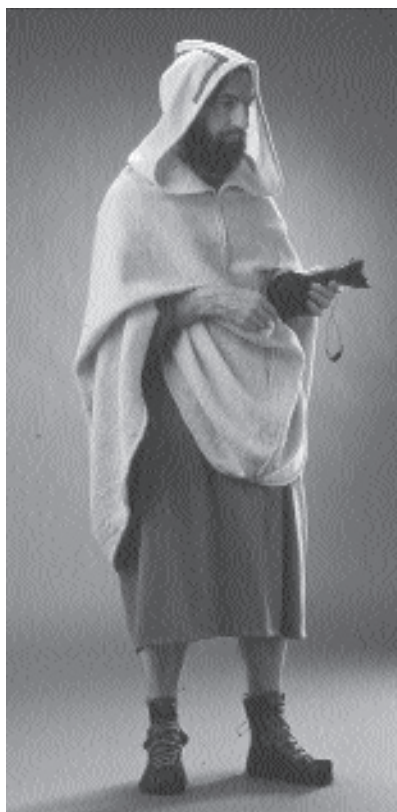
A következő évszázadok újabb és újabb változásokat hoznak a *toga* formájának és viselési módjának alakulásában, ami nem jelenti azt, hogy a korábban kialakult típusok ne éltek volna tovább az újakkal párhuzamosan. A 2. század elején megjelenő új típusnak nincs *umbója* és *sinusa* sem bő, sokredős, hanem szorosabbra vett. A 3. századi *togákat* nem is annyira a redőzöttség, mint inkább a széles pánttá összerendezett, mellen keresztbefutó csík, a *balteus* jellemzi, amely elnevezését a kardtartó szíjakhoz való hasonlósága miatt kapta. Ezek a *togák* néha rövidebbek, mint az alattuk viselt *tunica*, amely így a korábbi gyakorlattal ellentétben kilóg a *toga* alól. Ha a 4. századi és az 5. században is jelenlevő típust összehasonlítjuk a kora császárkorakkal, szinte nem is gondolnánk, hogy ugyanarról a ruhadarabról van szó. Az újabb darabok *sinusa* például annyira megnyúlik, hogy viselőjének bal kezével tartania kell. Alatta két *tunicát* viselnek egymáson, a hagyományos ujjatlan bő fazon alatt egy szűkebb, hosszú ujjas típust.

A *togákat* gyakran viselték áldozatbemutató alkalmával is, márpedig ilyenkor szükséges volt a fej befedése: talán ennek köszönhető, hogy az 1. századra jellemző *toga* – *sinusszal* és *umbóval* – használata a 4. századig követhető, elsősorban áldozati jeleneteken, hiszen ez a legtöbb textíliát magában foglaló típus a legalkalmasabb arra, hogy a *sinusát* alkotó anyagot a fej köré vonják.

Akik nem engedhették meg maguknak ezeket a nagy és bő *togákat*, olyan kisebb méretű és olcsóbb *togulákat*, azaz 'togácskákat' ölthettek magukra, amelyeket Marcus Aurelius diadalívének talapzatán a tömegben állók közül többen viselnek. Ezek rövid, térdig érő leplek.

Togán kívül természetesen egyéb lepleket és köpenyeket is viseltek a rómaiak *tunicájuk* felett, így számos nyugat-európai, de magyarországi császárkori sírkövön is láthatók hosszú ujjas, térd alá érő bő *tunicából* és fölötte viselt, valamivel rövidebb, pelerinszerű, ujjatlan, kapucnis köpenyből álló összeállítást viselő férfiak. Nem tudjuk pontosan, hogy ezeknek a sírköveken ábrázolt köpenyeknek mi volt az ókori elnevezése, egyes vélemények szerint a gall eredetű *caracallával* vagy a szintén gall *byrrusszal* azonosíthatók. A két köpeny közti pontos különbséget nem ismerjük, a források által közvetített főbb tulajdonságok mindkét esetben megegyeznek: mindegyik köpeny gyapjúból készült, ujjatlan, elől varrással záródó és az egész testet körülölelő, kapucnis ruhadarab, amely *tunica* fölé öltve bármely, egyik vállon *fibulával* összefogott gyapjúlepelnél jobban véd az időjárás zordságával szemben, ezért leginkább utazók, mezőgazdasági tevékenységet űzők és katonák körében volt elterjedt.

A *caracallát* először Cassius Dio említi, aki személyesen is részt vett Marcus Antoninus keleti hadjárataiban, ahol az uralkodó ezt a gall eredetű köpenyt oly gyakran viselte, hogy a ruhadarab neve után őt is Caracallusként kezdték nevezni. Valószínű, hogy a *caracalla* a *byrrusnál* egyszerűbb szabású volt, Diocletianus császár ármaximáló rendeletéből ugyanis tudjuk, hogy az előbbi megszövéséért és

Római kereskedő a Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállításán. Hosszú ujjas tunicája felett kapucnis köpenyt visel, lábán a szalacsikai bronzlelet alapján készült lábbeli (Dabasi András felvétele)

sokból ismerjük, hanem néhány darab meg is őrződött Egyiptom és Nubia földjében. Ezeket a köpenyeket egy félkör alakú szövetség alkotja, amelyhez egyenes oldalának középpontjában a kapucnit alkotó téglalap kapcsolódik. Ezt a mértani formát nem a szövőszékről levágott anyagból szabták ki, ahogy azt ma tennénk, hanem már a szövőszéken, szövés közben kialakították: tulajdonképpen formára szőtték. Szövőszékről való levágása után az anyagdarab íves szélén a lelógó láncfonalakat szegőzsinórrá sodorták össze. Ezt az eldolgozási formát elsősorban a Földközi-tenger keleti felében használták előszeretettel, a birodalom nyugati tartományaiban valószínűleg csak a római hódítással együtt terjedt el. Feltehetőleg a *togák* széleit is ezzel a módszerrel dolgozták el.

NŐI VISELET: A STOLA ÉS A PALLA

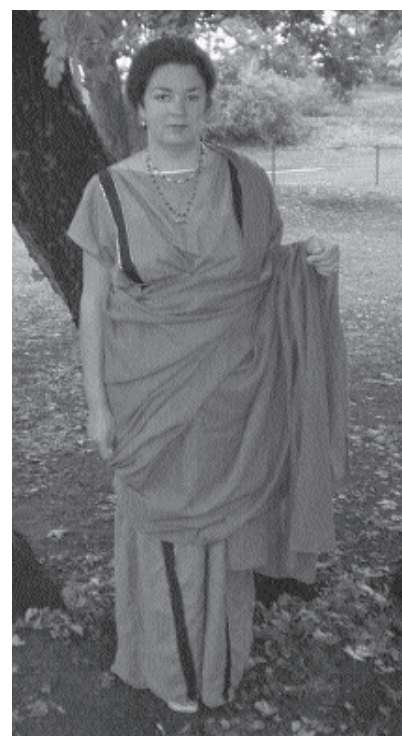
A kései köztársaságkorban a *stolát* ugyanúgy a római asszonyok szimbólumának tekintették, mint a férfiak esetében a *togát*. A köztársasági időkben és a Iulius-Claudius dinasztia alatt minden olyan asszonynak joga volt viselni, aki egy római polgárral törvényes házasságban élt, a Flavius-kortól azonban elsősorban a római *senatorok* feleségei hordták. A 2. század végétől a lovagok feleségeit illette meg a *femina stolata* elnevezés, ám közel sem valószínű,

összevarrásáért kevesebbet kellett fizetni, mint az utóbbiéért. Talán anyaga is valamivel durvább és olcsóbb lehetett. Feltehető, hogy a császár öltözködésmódja birodalomszerte követőkre talált, így válhatott egy kelta eredetű köpeny a Kr. u. 3. századtól az egyik legnépszerűbb római ruhadarabbá. A *caracallához* hasonlóan a *byrrus* is igen kedvelt volt a 4. században, ezt mutatja, hogy a birodalomnak legkevesebb 13 különböző pontján gyártották nagyobb mennyiségben.

Szerencsére az egész birodalomban elterjedt kapucnis, ujjatlan köpenyeket nemcsak az ábrázolásokról és a forrá-

hogy ez a formula a *stola* tényleges viseletével párosult volna, ugyanis legtöbb fennmaradt ábrázolása a Iulius-Claudius dinasztia uralkodóinak idejére tehető – ezt követően ritkább, de a 2. századi folyamán végig jelen van az előkelő római nőket ábrázoló szobrokon. Az Augustus császár és utóda alatt jelentkező mennyiségi csúcspont a *stolát* viselő nőket ábrázoló szobrok esetében valószínűleg annak az augustusi propagandának köszönhető, amelynek segítségével az uralkodó a rómaiak régi jó erkölcsait akarta helyreállítani. Az augustusi program integráns része volt a római nő, a család és a háztartás hagyományos szerepének és értékeinek újraélesztése és példaértékűvé tétele. Egy római polgár eszerint azt várta feleségétől, hogy példamutatóan erkölcsös és egyszerű életet éljen, napjának java részét otthon, a háztartás irányításával, a szolgák felügyeletével és a család ellátásával, gyerekneveléssel és szövéssel-fonással töltse, így biztosítva például közügyekkel foglalkozó férjének biztos, nyugodt hátteret. Ennek az ideológiának a vizuális megjelenítése a *stolába* öltözött római nő.

Az írott források a ruhadarab két jellemző tulajdonságáról emlékeznek meg: a *stola* félig takarja viselőjének lábfejét, és jellemzők rá azok az *institának* nevezett pántok, amelyek a vállakon láthatók. A *togához* és számos más római ruhadarabhoz hasonlóan nem maradt fenn egyetlen példánya sem, csak írott forrásokból és ábrázolások alapján ismerjük. Ez egyáltalán nem véletlen: a *togát* és a *stolát* is csupán a birodalom összlakosságának kis hányada viselte, olyan területen, ahol a klimatikus- és talajviszonyok miatt a textilek fennmaradásának esélye nagyon kicsi. Ráadásul, ha az ősi szokással szakítva az elhunytakat nem elhamvasztva temették el, ruhafoszlányok legnagyobb eséllyel a viselethez tartozó fémtárgyakon maradhatnak meg, sem a *togához*, sem a *stolához* nem viseltek azonban ilyen fém kiegészítőket, például *fibulát*. Az antik szerzők számos olyan fontosnak mondható részletről hallgatnak, amelyekre az ábrázolások is csak mértékkel nyújtanak feleletet: ilyen például az anyag és a szín kérdése. A *stola* és az alatta viselt *tunica* vagy *calasis* anyagáról egyik forráscsoport sem nyilatkozik, így csak feltételezésekbe lehet bocsátkozni. Feltételezhető, hogy a *togához* hasonlóan a

Egyiptomi múmiaportrék ábrázolásai alapján készült viseletrekonstrukció: egymáson viselt két tunica és palla

Calasist, stolát és pallát viselő nő

stola is birkagyapjúból készült (hiszen mindkettő a római polgárok és feleségeik hagyományos viseletének meghatározó darabját képezte, márpedig a római társadalom eredetileg pásztorkodással foglalkozó közösség volt). A szín esetében kicsit kedvezőbb helyzetben vagyunk, hiszen néhány szobron foltokban ugyan, de azért értékelhető mennyiségben lehet találni festéknyomokat: ezek alapján a *calasist* és a *tunicát* gyapjúfehérnek, a felettük viselt *stolát* pedig vörösnek gondolják a kutatók.

A *stolát* viselő római *matronák* az utcára kilépve egy nagyméretű, négy-szögletes kendőbe, a *pallába* burkolóztak, amellyel sokszor fejüket is befedték. A *stolához* viselt *palla* többek között a pompeii Misztériumok villájában talált Livia-szobor festése alapján szintén vörös színű lehetett, négy oldalát pedig bíborszínű szegély keretezte. A szegényes adatokból kiindulva egyelőre eldönthetetlen, hogy minden *stolát* viselő nő öltözete ezeket a színeket mutatta-e, vagy a sok különböző színű közül csak a pirosra vonatkozóan rendelkezünk információval.

A *stola* alatt viselt *tunicát* vagy *calasist* önmagában és *pallával* kiegészítve is viselték a római nők. A női *tunica* csak hosszában és valószínűleg színeiben különbözött a férfiakétól. Általánosságban elmondható, hogy a nők színesebben öltözködtek, mint a férfiak, akik ruhatáruk alapszínéként a fehéret preferálták, egyes színek pedig kifejezetten nőiesnek számítottak, mint például a sárga különböző árnyalatai.

A *palla* viselésének fontosságát jelzi egy Valerius Maximus által ránk hagyományozott anekdota, amely szerint a Kr. e. 2. századi Rómában egy bizonyos Sulpicius Gallus azért vált el feleségétől, mert az asszony a *palla* fejrönása nélkül hagyta el otthonát, így az utca népe is láthatta azt, amit a férj szerint csak neki lett volna szabad látnia. A császárkorban ezt a kérdést nem vették már ennyire szigorúan, de azért továbbra is a fejüket befedő nők példaértékűek maradtak, és gyakorta így is ábrázolták őket.

A *stolát* görög előképétől eltérően a római *matronák* mindig *tunica* vagy *calasis* felett viselték. A *calasis* a *tunicához* hasonlóan szintén nagyon egyszerű ruhadarab

volt, amely ölnyi átmérőjű csőből vagy két öl szélességű, félbehajtott és a bal kar alatt összevarrt téglalapból készült. Felső szegélyét több ponton összefogták úgy, hogy közepén a fejnek, két szélén pedig a karoknak nyílásokat hagytak. A vállakon tehát a *tunicával* ellentétben nem varrták össze, hanem egymástól egyenlő távolságokra levő több ponton összefogták. Egyes vélemények szerint erre a célra apró *fibulák* szolgáltak, az ábrázolt *calasisok* többségénél azonban az összeerősítési pontokban látható félgömbösrű díszítések nem szabályosak, hanem felületükön gyakran bemélyedések láthatók. Formájuk leginkább arra emlékeztet, mint amikor valamilyen textiliát egy pontba összecsapentenek és alul elkötöznék. Valószínűnek tűnik, hogy a *calasis* elejét és hátulját alkotó szövetet egymáshoz fogva így rögzítették össze, ami megmagyarázná a gömböcskék alól sugárszerűen kiinduló ráncokat is.

RUHAPRÉS

Az éppen nem használt ruhadarabokat a római korban (is) összehajtogatva, dobozokban, ládákban tárolták, ahogy ezt több ábrázolás is bizonyítja. Ránk maradt egy nagyon érdekes, Pompeiiből származó lelet is: itt találtak egy 20 rétegbe összehajtogatott gyapjúsövetet. Talán ez a tárolási mód eredményezte azokat a szoboralakok leplein látható, egymással párhuzamosan és egymásra merőlegesen futó, négyszögeket mintázó hajtásnyomokat, amelyek első példái a Kr. e. 4. századi görög ábrázolásokon figyelhetők meg. Más, jóval valószínűbb elképzelés szerint ezek a jól láthatóan ábrázolt csíkok nem a ruha tárolásakor keletkeztek, hanem azt megelőzően, a textilek gyűrődés-mentesítése során. Ennek az eljárásnak a lényege az volt, hogy az összehajtogatott textilneműt a Herculaneumban is fennmaradthoz hasonló présbe helyezték. A ruhákon látható, négyszögeket mintázó hajtási csíkok a présbe rakott falapok széleinek lenyomatai. A vasalás ókori megfelelőjének elterjedtségéről nemcsak a római plasztikák tanúskodnak, hanem néhány megőrződött ruhadarab is, így a Kr. u. 4. században élt milánói püspök, Szent Ambrus egyik *tunicáján* még ma is megfigyelhetők a ruhaprés használatából adódó nyomok.

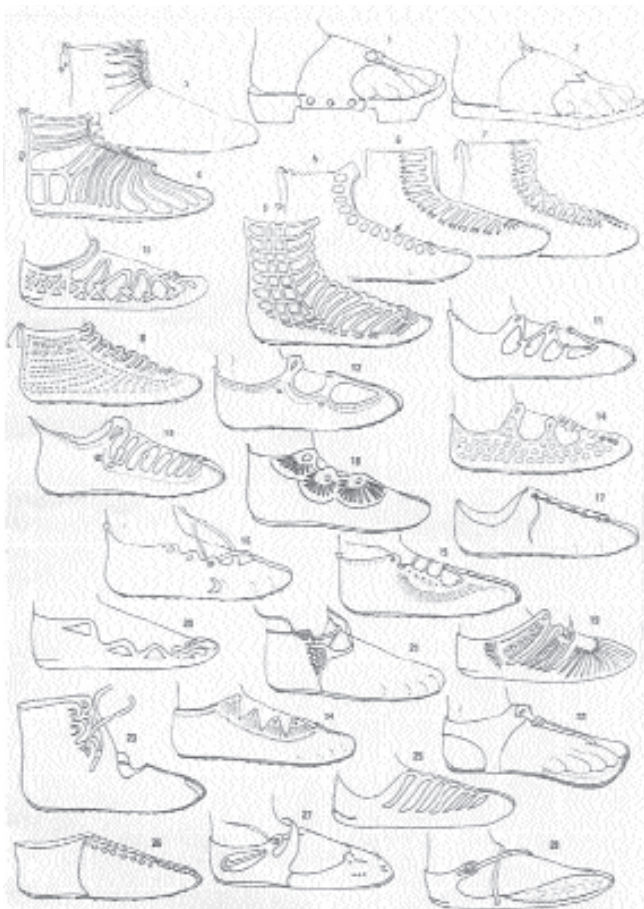
SARUK, SZANDÁLOK, CIPŐK, LÁBBELIK

A római bőrfeldolgozás igen fejlett volt, már a korai idők-től nagyfokú specializáció és mivesség jellemezte. Számos technikai újítás, így a növényi cserzés elterjedése is valószínűleg a római hódításnak köszönhető. Sajnos nagyon ritka, amikor egy római lábbeliről tudjuk, hogy egykor milyen színű lehetett, ugyanis a bőrtárgyak fennmaradását biztosító körülmények ritkán kedveznek a színek megőrződésének. Száraz, sivatagi környezetben elsősorban Egyiptomban fennmaradt bőrtárgyak azonban bizonyítják, hogy

a római bőrfeldolgozó ipar számtalan színt – így a barna különböző árnyalatait, vöröset, bíbort, feketét, különböző sárgákat és fehéreket, aranyozottat – tudott előállítani. Az antik szerzők gyakran tesznek említést a fekete bőrből készített tárgyokról, így a különböző lábbelikről, illetve a festésükhöz használt keverékről, az *atramentum sutorium*ról is, melynek használata valószínűleg meglehetősen gyakori volt.

Az ókori lábbelik jellemző sajátja, hogy nincs sarkuk, a testmagasság növelését a talpat alkotó bőrrétegek nagyobb számával lehetett elérni. Ezt kétféle módon tették: a rétegeket vagy összevarrták, vagy kúpos fejű vasszegecsekkel rögzítették egymáshoz. Természetesen a kétféle megoldás együttes alkalmazása is gyakran előfordul.

Rómában, illetve az ízlés és divat tekintetében meghatározó szerepet betöltő egyéb nagyvárosokban sok, a tartományokban teljesen természetesnek vett és igen elterjedt szokásra megvetéssel tekintettek. Így például a csipős nyelvű irodalmárok gyakorta állították pellengérré azokat az általuk bugrisnak, faragatlannak tartott személyeket, akik szegecselt talpú lábbelit viseltek, miközben a régészeti leletanyag bizonyossága szerint a nyugati provinciákban dolgozó cipészek a nők és férfiak, de sokszor még a gyerekek lábbelijének talpát is kiverték az idő előtti elkopástól védő vasszegecsekkel.

Vindolandából származó római lábbelik (Driel-Murray alapján). (A római lábbelik különböző típusait bemutató ábrán a bal felső sarokban látható a legkorábban megjelenő, míg a jobb alsóban a Vindolanda legkésőbbi rétegeiben előforduló típus)

Láb alakú bronzedény Szalacsckáról (Dabasi András felvétele)

A birodalom keleti területein azonban más a helyzet, kevesebb a szegecselt talpú lábbeli. Nem tudni pontosan, mi ennek az oka, egyedül a zsidó népesség körében találkozzunk egyértelmű szabályozással: *sabbath* idején tilos olyan lábbeliben járni, amely szegecselt. Mivel a legtöbb ember csupán egy pár szandált mondhatott magáénak, amelyet hét közben és ünnepeken egyaránt viselt, feltehető, hogy egyetlen saruja talpának szegecselését kerülte.

A britanniai Vindolandában talált régészeti leletek számos érdekességgel szolgálnak az egykor itt élt emberek életére, így öltözködésére vonatkozóan is. Az írotáblákról ismert személyek némelyikének előkerült lábbelijeit ugyanis azonosítani lehet, így például Flavius Cerialis egykori táborparancsnok feleségének, Lepidinának finom, kecsesen ívelt talpú téli és nyári, utcai és otthon viselt lábbelijeit. Ezeket valószínűleg a divat tekintetében vezető szerepet betöltő Itáliában vásárolta és hozta magával a család e távoli garnizonba. Lábbelijeik között találunk egy finom mívű, parafa talpbélésű házipapucsot is, amely a típus eddig ismert legkorábbi példányát jelenti ez a provinciákban élő nők körében csak a 2. század vége felé kezd elterjedni és használata a 3. század elejétől válik széles körűvé. Érdekes, hogy ekkor már helyi faanyagokból is készítik a talpbetéteket, Egyiptomban pedig papirusznádat használnak erre a célra.

A szandálviseles szokása nyilvánvalóan a mediterrán térségből érkező hatásra terjedt el az Itáliától északra eső provinciákban. Az itt előkerült szegecselt talpú példányok nem sok kétséget hagynak afelől, hogy egykori tulajdonosaik nem otthonaikban, hanem az utcán viselték őket. A római lábbeli-divat változása – csakúgy mint napjainkban – a cipők, saruk talpformájának módosulásában jelentkezett leginkább. A császárskor első két évszázadában a fennmaradt szandálok esetében nem lehet kizárólag férfiakra (egy településen előforduló nagyobb méretek), illetve nők-

re és gyerekekre (kisebb méretek) jellemző típusokat elkülöníteni. Ez a helyzet azonban legkésőbb a 2. század végével megváltozik. A nők sarujainak talpa továbbra is keskeny, elegánsan ívelt formájú, míg a férfiakhoz és valószínűleg a fiúgyermekhez is társítható darabokra az idő előrehaladtával egyre inkább a kiszélesedő elülső rész jellemző, amely akár a 15 centimétert is elérheti. Az így kialakult talp nagyjából egy háromszöghöz hasonlítható, amelynek két szára a talp két oldalát, a harmadik oldal pedig az elejét jelenti. Ezeket az ujjközi saruhoz tartozó talpakat gyakran díszítették, sokszor aranyozott vonalakkal, de egy 4. századi hispaniai falfestményen az ábrázolt alak bal szandáljának talpát nagyméretű, aranyba foglalt zöld drágakő is díszíti.

Sarukon, szandálokön kívül természetesen igen változatos formájú zárt lábbeliket is viseltek a rómaiak. Például egy Szalacsán előkerült, bronzból készült, láb alakú edénykén ábrázolt magas szárú lábbelihez hasonlókat láthatunk germániai római sírkövek részletező ábrázolásain is: ezt a rüsztön nyitott, fűzős cipőt zokniba bújtatott lábon hosszú ujjas *tunicá*hoz és kapucnis köpenyhez is viselte a tartományokban élő lakosság. Hasonló, csak díszítésükben különböző lábbelik kerültek elő egy, a németországi Welzheimben feltárt gerendabélésű kút betöltéséből is: a fa dendrokronológiai vizsgálata és a kútból származó leletek egyértelművé teszik, hogy a hulladékkal való feltöltődés nem fokozatos volt, hanem egyszeri alkalommal történt Kr. u. 200 körül.

A 160-as években kialakuló keskeny, elegáns csúcsban végződő ívelt talpforma és a hozzá tartozó, hegyes orrú cipő-felső-rész orrvédő sapkával, amely a szalacscai lábbeli sajátja is, a Kr. u. 3. századra még a városi központoktól távolabb eső területeken is széles körben elterjedt és kiszorította a korábbi formákat.

A provinciákban élők egyáltalán nem idegenkedtek a különböző, bakancsban, cipőben, vagy esetenként saruhoz hordott lábmelegítők viselésétől sem, amint arról egyrészt az ábrázolások, másrészt a fennmaradt leletek tanúskodnak. Ismerünk szövetből varrt zoknikat, nemezelt béléseket és hurkolt technikával kötött lábmelegítőket is. A legegyszerűbb típust azok a katonai lelőhelyekről ismert keskeny gyapjúpántok képviselik, amelyekkel valószínűleg pólyaszerűen tekerték körbe a lábat, így óvva azt a lábbeli és a fagy okozta sérülésektől. Egy matres-de-veyre-i (Franciaország) sírban talált nagyon egyszerű lábmelegítőt két textil-darabból varrtak össze: a sípcsontot egy 55 centiméter hosszú téglalap védte, amelynek felső, kirojtozott és visszahajtható szegélyébe egy rögzítőzsinórt fűztek. A téglalap

Az ún. kopt kötés

alsó szegélyéhez, a bokánál egy megközelítőleg 20 centiméter hosszú szövetdarabot varrtak: ez melegítette egykori viselőjének a lábfejét. A lelet kapcsán pár éve felvetődött a kérdés, vajon a sírban eltemetett fiatal nő lehetett-e ennek a lábvédőnek az eredeti tulajdonosa – ezek ugyanis az ő lábára túlságosan hosszúak voltak, másrészt a szövetbe három betűt hímeztek, amelyek egyes értelmezők szerint egy fiútestvér vagy esetleg férj *tria nominá*jára utalnak.

A noviomagusi (Neumagen, Németország) Avitus-síremlék domborművein ábrázolt hölgy lábán ujjközi saruja alatt kétujjas gyapjuzoknit visel. Hasonló kétujjas példányokat római kori egyiptomi temetkezésekből, telepekről, Dura-Europosból és egy, a Metropolitan Museumban őrzött múmia lepel ábrázolásáról is ismerünk. Ezek a gyapjuzoknik egy ma már kevésbé ismert hurkolt technikával készültek, amelyet gyakran kopt kötésnek is neveznek; ez nagyobb méretű, csont- vagy fém varrótű segítségével készült.

IRODALOM

- Croom, A. T., *Roman Clothing and Fashion*, Stroud, 2000.
 Driel-Murray, C. van, „Vindolanda and the Dating of Roman Footwear”: *Britannia* 32 (2001) 185–197.
 Goette, H. R., *Studien zu römischen Togadarstellungen*, Mainz, 1990.
 Scholz, B. I., *Untersuchungen zur Tracht der römischen matrona*, Köln, 1992.
 Sebesta, J. L.–Bonfante, L. (szerk.), *The World of Roman Costume*, Wisconsin, 1994.
 Wild, J. P., „The Textile Industries of Roman Britain”: *Britannia* 33 (2002) 1–42.